

Sivil Toplum Örgütlerinin Kavramsal ve Tarihsel Gelişimi

Kemal OLÇAR*

Öz

Sivil Toplum Kuruluşlarının (STK) son dönemde küresel ve yerel politika yapım ve karar alma süreçlerindeki rolü anlamlı şekilde artmıştır. Özellikle devlet mekanizmasının yeterince ilgi göstermediği veya yeterli yeteneğe sahip olmadığı alanlarda üçüncü sektör olarak STK'ların varlığı ve fonksiyonu toplumsal gelişime katkı sağlamıştır. Bu bağlamda özellikle "sivil", "sivil toplum" ve "sivil toplum kurumu" kavramlarının tarihsel ve teorik perspektiften incelenmesi örgütlenmenin önemini ortaya çıkaracaktır. Diğer taraftan STK'ların işlev alanlarının çeşitliliği, kâr amacı gütmemeleri ve gönüllülük esasına dayanan özellikleri ve diğer olanakları bireysel özgürlüklere de alan açabilecektir. Aynı zamanda karar verme süreçlerinin daha demokratik yürütülebilmesi ve ulusal/küresel refahın dengeli/eşit dağılımının gerçekleştirilmesi için, STK'ların kurumsal anlamda rolünün artabileceği ve politika üretiminin hiyerarşik kalıplarının yerini işbirlikçi ağ benzeri müzakere ve pazarlık türlerine bırakabileceği değerlendirilmektedir. Bu çerçevede yapılan çalışmada sivil toplum olgusuna ilişkin kavramsal veriler ve örgütlenme ile ilgili konular tarihsel süreç ile birlikte tanımlanacak ve toplumsal değişime katkıları nitel araştırma yöntemi ile araştırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sivil, Toplum, Örgütlenme, Sivil Toplum Kuruluşları, Hükümet Dışı Kuruluş, Gönüllü Kuruluş

Conceptual and Historical Development of Civil Society Organizations

Abstract

The role of Civil Society Organizations (CSOs) in global and local policy-making and decision-making processes has increased significantly in recent times. The presence and function of CSOs as a third sector, especially in areas where the state mechanism has not shown sufficient interest or capability, has contributed to social development. In this context, examining the concepts of "civil", "civil society" and "civil society institution" from a historical and theoretical perspective will reveal the importance of organizing. On the other hand, the diversity of the functions of CSOs, their non-profit and voluntary nature, and other possibilities may open up space for individual freedoms. At the same time, in order to ensure more democratic decision-making processes and a balanced/equitable distribution of national/global welfare, the institutional role of CSOs may increase and the hierarchical patterns of policy-making may be replaced by collaborative network-like negotiation and bargaining. In this study, conceptual data on the phenomenon of civil society and issues related to organization will be defined together with the historical process and their contribution to social change will be investigated through qualitative research methodology.

Keywords: Civil, Society, Organization, Civil Society Organizations, Non-Governmental Organization, Voluntary Organization

Giriş

Devlet dışı aktörler, ulusal ve uluslararası politik süreçlerde özellikle 20. yüzyıl sonlarından itibaren etkili olmaya başlamışlardır. Çalışmada sivil toplum merkezli, kâr amacı gütmeyen ve

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş/Received: 26.10.2023

Kabul/Accepted: 30.10.2023

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Beykent Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İstanbul, Türkiye. E-posta: kemalolcar@beykent.edu.tr

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2455-0686>

çoğunluğu gönüllülerden mürekkep sivil toplum örgütlerinin varlığı, ortaya çıkışı ve faaliyetlerine ilişkin teoriler ve ilgili tanımlamalar konu edinilmiştir. Bu kapsamda sivil, toplum, sivil toplum ve sivil toplum örgütü kavramlarının paradigmatik izahı, tarihsel gelişimi ve toplumsal gelişim ile ilintisi açıklanmaya çalışılacaktır. Çalışmanın önemi; sivil toplum örgütlerinin özellikle gelişmekte olan (yarı-çevre), geçiş ülkeleri (transitional) ve gelişmiş ülkelerde (merkezi/etkili) etkili fonksiyonlar icra etme yeteneklerinin ortaya çıkış süreçleri ve söz konusu kavramların literatüre kazandırılmasına dair gelişimin ifade edilmesidir (Clapham, 2009:1).

Toplumun her kesiminin çıkarlarını korumak, çevre faaliyetlerinde aktif olarak yer almak, demokrasinin temel kriterlerinin yerleşmesine destek olmak, kamu çıkarları için, insan merkezli ve politik katılımcılık şeklinde savunuculuk yapmak (Akatay ve Harman, 2017:14-15), silahsızlanma çalışmalarına katılmak, sağlık, eğitim, barınma, beslenme, kalkınma, enerjiye ulaşma, altyapı ve üst yapı çalışmalarına katkı sağlamak, yeniden inşa çalışmaları, doğal afetlerde yardım/acil müdahale, çatışma çözümü, insan hakları çalışmaları, kültürel koruma, çevresel aktivizm, politika analizi, araştırma ve bilgi sağlama. vb. tüm faaliyetlerde temel aktör olan devlet mekanizmasının karşısında/yanında sivil toplum örgütlerini de görmek mümkündür (Lewis ve Kanji, 2009:2). Bu durum, yukarıda ifade edilen alanlarda ve özellikle politika yapım süreçlerinde devlet dışı aktörleri de ön plana çıkarmıştır.

Sivil Toplum Kuruluşlarına (STK) yönelik tanımlama konusunda henüz bir mutabakat sağlanamamıştır. Bunun en temel sebebi; yerel, bölgesel ve ulusal düzeyde çok miktarda STK'nın bulunması ve hepsinin finans kaynakları, çalışma yöntemleri, ilgi alanları ve toplum üzerinde farklı rolleri bulunmasıdır. Tanımlama konusunda ortak yaklaşım; STK'ların, teorik olarak kâr amacı gütmeyen, genel çoğunluğu gönüllü kadrolardan mürekkep, devlet sektöründen destek almayan örgütler şeklinde değerlendirilmesi şeklindedir (Akatay ve Harman, 2017:2 ve Lewis ve Kanji, 2009:3).

STK'lar ile ilgili yapılan çalışmalar genellikle siyaset bilimi, antropoloji, sosyoloji, iktisat gibi sosyal bilimlere ilişkin disiplinleri kapsamaktadır. Öncelikle bu bilimsel alanlarda sivil topluma ilişkin çalışmalar yapılmaktadır. Ancak bu hususta hem nitel hem de nicel araştırmalar yeterli değildir. Yapılan incelemelerin tek bir konuda (*single-case study*) olması, çoğu çalışmanın belirli bir sponsorun istekleri doğrultusunda taraflı yapılması ya da teorik çalışmaların STK'ların işlevlerine uygun olarak genelleştirilememeleri gibi sebepler, STK'larını akademik anlamda yeterince geliştirememiştir. Ayrıca sivil toplum adına örgütlenmeler, genellikle mevcut düzen, rejim ve hükümet edenlerin karşısında konumlanmakta ve bu sayede yapısal olarak itiraz ve muhalefet etme fonksiyonu da bulunmaktadır. Dolayısıyla STK'lar kendilerini "devlet" şeklinde ifade edilen mekanizmaya göre, devletler de devlet dışı aktörlere göre tanımlamaktadırlar. Bu yüzden mutlak, monolitik ve mutabık bir "devlet" tanımı ortaya koymak epistemolojik olarak da mümkün gözükmemektedir (Lewis ve Kanji, 2009:25).

Devletler çoğunlukla sürdürülebilir kalkınma ve gelişme için yeterli altyapı ve üst yapı yatırımlarını gerçekleştirir, temel hizmetleri sağlar, güvenlik ve hukukun üstünlüğü imkanlarını ortaya çıkarır, demokrasi prensiplerini hayatın her alanında görünür kılar, finans sistemini düzenler. STK'lar ise genellikle adalet ve eşitlik iklimini tesis eder, sivil toplum ile devlet mekanizması arasında köprü görevi icra eder, kaynakların topluma yansıtılmasını gözetir (UN Report...,1987:37). STK'lar bu işlevlerini yerine getirirken en fazla işlevsel ve stratejik hesap verilebilirlik ve şeffaflık kriterlerini göz önünde bulundurur. Örneğin, 1997 yılında *İngiltere Gönüllü Sektörün Geleceği Komisyonu* STK'lar için belirli kurallar ortaya koymuştur. Az gelişmiş ülkelerde ve bazı otoriter rejimlerde STK'ların faaliyetleri sınırlandırılmış ve daha sıkı kurallar ortaya konulmuş ve özellikle dış ülke sponsorlu STK'lar gözlem altına alınmıştır (Lewis ve Kanji, 2009:28-30). Özellikle hesap verebilirlik STK'ların bağışçıları ve donörleri için geçerli olsa bile hedef kitlesi için de önemli bir niteliktir. Bu anlamda her alanda aktif olan STK'ların açıklık ve hesap verilebilirlik niteliği operatif yeteneği, meşruiyet kaynağı, yasalar ve değerler sistemi, vizyon ve misyonları ile sürdürülebilir bir örgütlenme kapasitesi ve stratejik kazanım sağlayabileceği değerlendirilmektedir (Brown ve Moore, 2001:572-574).

Asya Kalkınma Bankası (*Asian Development Bank-ADB*) ile Sivil Toplum Kuruluşları Arasındaki İş Birliği'nin (1998) faaliyetlerinde daha ziyade “Hükümet Dışı Kuruluş” teriminin kullanıldığı görülmektedir. Bu terim genellikle; “halk örgütü” (*people's organization*), “topluluk/toplum örgütü” (*community organization*) veya “topluluk/toplum temelli kuruluş” (*community-based organization*), “topluluk/toplum grubu” (*community group*) veya “topluluk/toplum derneği” (*community association*), “taban örgütü” (*grassroots organization*), “gönüllü kuruluş” (*voluntary organization*), “özel gönüllü kuruluş” (*private voluntary organization*) veya “özel gönüllü kalkınma kuruluşu” (*private voluntary development organization*), “aracı kuruluş” (*intermediary organization*) ve “kamu yararı grubu” (*public interest group*) şeklinde tanımlamaları da kapsamaktadır (Report of the Task Force..., 2001:1). Ancak bazı çalışmalarda “topluluk/toplum temelli kuruluş” terimi sadece kendi üyelerine destek vermek için kurulduğu varsayımına dayanarak “Hükümet Dışı Kuruluş” teriminden ayrı tutulmuştur (Werker ve Ahmed, 2008:74).

Bu bağlamda Antik Yunan döneminden itibaren tartışılan ve sivil toplum adına faaliyet icra eden kuruluşlar genellikle Sivil Toplum Kuruluşları (STK), Hükümet Dışı Kuruluşlar (HDK), Sivil Toplum Örgütleri (STÖ) vb. isimlerle ifade edilmektedir (Talas, 2011:391). Üçüncü sektör olarak ifade edilen bu alan resmi ya da resmi olmayan, yerel, bölgesel ya da uluslararası, seküler veya teolojik sisteme göre, küçük veya orta ölçekte ya da büyük ölçekli, dikey veya yatay hiyerarşik şekilde örgütlenmektedir (Bebbington ve Hickey, 2006:417).

Özellikle son dönem sivil toplumun politika yapım süreçlerine olan katkısı STK'ların küresel etkin aktörler olmasına sebep olmuş ve literatürde hangi genel geçer yaklaşımlara konu olabileceği tartışılmıştır. Buna göre, Realist düşünürler güç ve devleti kutsarken, Marksistler devleti yok sayar ve sınıf çatışmalarını önceler, İşlevselciler iş birliği, ekonomik ve sosyal yakınlaşmalar üzerinden küresel politikaları tanımlar, Çoğulculuk yaklaşımları da farklılıkları önemserken, politika yapım süreçlerinde çoklu aktörlerin katkılarını ön plana çıkarmaktadır. Yapısalcılık paradigması ise devletlerin rasyonel çıkarlarını maksimize etmek için ihmal ettiği ve indirgediği sosyal sonuçları, kolektivizmi, bütüncüllüğü, inançlar ve kimliği çekirdek prensip olarak ele almaktadır. Dolayısıyla genel olarak STK'ların sosyal hayat içinde etki ve rollerinin çoğulculuk ve yapısalcılık yaklaşımlarına göre açıklanabileceği değerlendirilmektedir. (Willetts, 2011:114-115 ve 130).

Diğer taraftan “ulusötesicilik” (transnationalism), “uluslararası hareketlilik” (international mobilization), “uluslararasılık” (internationalism) kavramları üzerinden okunan STK yaklaşımları da söz konusudur. Bu paradigmlar, kolektif ulus aşırı eylemsel süreçlerin sivil toplum örgütlenmesi vasıtasıyla sınırlar arasında hızlı ve etkili biçimde yayılmasını işaret etmektedir. Son zamanlarda öne çıkan İnşacılık (constructivism) yaklaşımı devletlerin yine normlarına ve kimliklerine vurgu yaparken; liberal kurumsalcılık (liberal institutionalism) devletlerin kolektif sorunlarını çözmek için uluslararası uygulamalar, rejimler ve kurumlara öncelik vermektedir. Bu tür yaklaşımlar aynı zamanda devlet dışı aktörlerin de politika yapım süreçlerinde aktif hale gelebileceği, koalisyonlar oluşturabileceği ve kendi toplumları adına müşterek faaliyetler gerçekleştirebileceği alanlar yaratmaktadır (Tarrow, 2005:2, 20 ve 203).

STK'ların öne çıktığı diğer yaklaşımlar ise genellikle eleştirel realizm, neoliberalizm, çoğulculuk, yapısalcılık, modernleşme, yarattığı fırsatlar açısından kurumsalcılık vb. paradigmlarla açıklanmaktadır. Kapitalizm öncesi dönemden modern kapitalizme geçişte ve çevre konumunda bulunan Üçüncü Dünya ülkelerinin sömürge konumunda olduğu koloni dönemlerinde STK'ların etkinlikleri oldukça düşüktür. Ancak sömürge dönemi sonrası devrimsel süreçte ve özgürlüklerin kazanılması döneminde toplumsal hareketlilik STK'ların en önemli fonksiyonlarından sayılmaktadır. Kurumsalcılık yaklaşımı toplumsal gelişimi yapısal ilişkilere indirgediğinden STK'lar daha çok etik kurallar oluşturma, değerler yaratma ve gelişim için uygun şartlar oluşturma konusunda öne çıkmaktadır. Neoliberal akımlar bireyleri özgürleştirme ve serbest piyasa koşullarına dayalı bir iktisadi model öngördüğünden STK'ların demokratikleşmeye ve kişisel zenginleşmeye katkı sağladığı iddia edilmektedir. Ayrıca STK'ların ortaya çıkış süreçleri; yoksulluğu üreten kök nedenleri açıklayan ve “sosyal dışlama”, toplumsal hayat içinde güven,

normlar, sivil katılımcılık, toplumun verimliliği vb. normatif öğelerin temelde yer aldığı “sosyal sermaye” yaklaşımları ile de açıklanabilmektedir (Lewis ve Kanji, 2009:62-63).

Özellikle uluslararası STK’lar; küresel yönetim sisteminin ortaya koyduğu evrensel değerler, sivil toplumu önceliklendirme ve çıkar amaçsız yaklaşımlarıyla önemli bir rol üstlenmiştir. Kadınlara yönelik faaliyetler, dünya nüfusunun gelişimi, kalkınma işlevleri, insan hakları, çevresel değişimler, silahlanmanın kontrolü gibi konularda lokomotif rol almıştır (Willetts, 2011:154-159). Ayrıca uluslararası sivil toplum kuruluşlarının (INGO’lar), ulusal düzeyde, doğal afet yardımı sağlamak, sürekli sosyal hizmetler sunmak, bu konudaki yerel kapasiteleri arttırmak ve ülkelerin demokratik, sosyal, ekonomik ve politik kalkınmasını teşvik etmede sorumluluk aldığı görülmüştür. Küresel anlamda ise bir tür uluslararası sivil toplum oluşturma ve uluslararası kurumların uygulamalarını ve politikalarını etkilemede gittikçe önemli hale gelmiştir (Brown ve Moore, 2001:569). Uluslararası kurumlar ile STK’lar arasındaki ilişkiyi stratejik/tematik ve operasyonel iş birliği şeklinde ifade etmek mümkündür. Stratejik/tematik kurumsal iş birliği istişare ve diyalog konularını içerir ve STK’ların deneyimlerinden ve uzmanlıklarından istifadeyle bölgesel kalkınma stratejileri ve süreçlerine etki etmeyi hedeflemektedir. Operasyonel iş birliği ise özel program ve proje faaliyetleri konularında teknik yardım işlemlerinde danışmanlık, bilgi temini, izleme ve değerlendirme konularını kapsamaktadır (Report of the Task Force..., 2001:2).

Özetle STK’ların ortak özelliklerini; “kar amacı gütmemek, gönüllülük esasına dayalı olmak, doğrudan sivil toplumu hedef almak ve devlet-dışı olmak şeklinde ifade etmek mümkündür (Heywood, 2011:114; Lewis ve Kanji, 2009:7). Buna göre “Gönüllülük” kavramı bireylerin genellikle emek, enerji ve birikimlerini (maddi/manevi) karşılık beklemeksizin toplumun tamamı veya bir kısmı için kullanması anlamına gelirken, “kar amacı gütmemek” ifadesi, çıkar sağlamayan ve sadece toplum menfaatleri için faaliyet icra etmek anlamına gelmektedir (Akatay ve Harman, 2017:8-9). Bu çerçevede yapılan çalışmada sivil toplum olgusuna ilişkin kavramlar tanımlanmaya ve örgütlenme ile ilgili tarihi süreç incelenmeye çalışılacaktır.

1. Temel Kavramlar ve Yaklaşımlar

1.1. Sivil ve Toplum Tanımları

“Sivil” kelimesi “yurttaş” veya “kenttaş” anlamına gelen Latince “civis”den gelmektedir. (Karaarslan vd., 2005:1). “Toplum” kavramı ise genel olarak aralarında düzenli etkileşim olan toplulukları işaret eder. Dolayısıyla bireylerin aynı toprak parçası içinde yaşıyor olmasından ziyade farkındalığı, istikrarlı iş birliği, bağlılık duygusu, ortak kültürel kodlara sahip olması, ortak kimlik özellikleri taşıması ön plana çıkmaktadır. Toplum tanımının aynı zamanda uluslararası bir boyutu da vardır, çünkü ortak normlar, değerler ve devletler arasındaki düzenli etkileşim kalıpları, “uluslararası toplum”, “dünya toplumu” veya “küresel toplum” kavramlarını ortaya çıkarmıştır. Bu yüzden toplum kavramının merkezinde yer alan bireyler arasındaki sıkı bağlar küresel anlamda gittikçe gevşemektedir. Realist düşünce toplum kavramı ile yeterince ilgilenmez iken, Liberal yaklaşımçılar “bireyseliçiliği”, toplumsal inşacılar ise “kimlikleri” öncelemektedir (Heywood, 2011:137-139).

1.2. Sivil Toplum Tanımı

“Sivil toplum”, Fransızca’daki “société civile” ifadesi ile yakınlaştırılmış ve genellikle, “devlet dışılık”, “merkezi kontrol” ve “hijerarşiden uzaklık” anlamında kullanılmaktadır (Talas, 2011:389-390). Kavramının ortaya çıkış süreçlerinde genellikle Aristoteles’e vurgu yapılmakta ve onun “Politike Koinonia” ifadesinden yola çıkarak sivil toplum tanımına ulaşılmaktadır. Buna göre sivil toplum genellikle ilkel olmayan, kentli, medeni, örgütlü ve “Polis”e ait, güdülerden arınmış, rasyonel ve “us” kullanan yurttaş mertebesindeki insan gruplarını tanımlamak için kullanılmaktadır (Sağlam, 2020:594 ve Aslan, 2010:190-191). Ayrıca Aristoteles insan bağlarının kökünün maddi ihtiyaçlara uzandığını ve iş bölümünün sivil toplumun merkezinde yer aldığını ifade etmektedir (Ehrenberg, 2022:31).

Sivil toplum bugünkü tanımına yakın anlamda ilk kez 1767 yılında Adam Ferguson tarafından kullanılmış ve Georg Wilhelm Friedrich Hegel ve Karl Marks gibi düşünürler de kavrama oldukça

önemli katkılar sağlamıştır. Sivil toplumu devlet mekanizmasından ilk ayıran Hegel olmuştur. Hegel'e göre, diyalektik yaklaşımda sivil toplum devlet ve aile arasında basamak olarak tanımlanmıştır. Yani üç aşamalı ilişki türünü açıklarken aile (özel diğergamlık), sivil toplum (evrensel bencillik) ve devlet (evrensel diğergamlık) kavramlarını birbirlerine geçişkenliği olan katmanlar şeklinde ifade etmiştir. Marks ise toplum ile birey arasındaki tercihini toplumdan yana kullanmıştır. Bu tercihi yaparken "çelişki kuralı", "hareket kuralı" ve "devrimci değişmeler kuralı" temelinde yer alan diyalektik materyalizm, iktisadi determinizm ve sınıf çatışmaları kuramlarını ön plana çıkarmıştır. Sivil toplum konusunda ise belirleyicilik rolü ve sınıfsal bölünmüşlük şeklinde tespitleri bulunmaktadır. Bunun dışında Thomas Hobbes sivil toplumu monarşik ve kurgusal şeklinde, John Locke mülkiyet hakkı ve bireysel özgürlükler kapsamında, Jean Jacques Rousseau ilkel ve uygar toplum açıklamalarıyla iki doğa durumu olarak ifade etmektedir. Ancak birbirinden oldukça farklı yaklaşım sergileyen üç düşünür "toplumsal sözleşme" kavramı üzerinde uzlaşmış ve görüş birliğine varmışlardır. Buna göre, toplumsal sözleşmecilerin toplumu oluşturan bireylerin siyasi, iktisadi ve sosyal birliktelik sağlayabilmek ve uyumlu şekilde bir arada yaşayabilmek için "görünmez" bir sözleşme yaptıklarına dair varsayımları bulunmaktadır (Akbal, 2017:15).

Sivil toplum en geniş anlamıyla hane halkı, serbest pazar ve kamu sektörünün dışında kalan dernekleri, halk hareketlerini, vatandaş gruplarını, tüketici derneklerini, küçük üretici kooperatiflerini, kadın, yerli halk ve kalkınma örgütlerini içeren grupları tanımlamak için kullanılmaktadır. Liberal görüşe göre ise; örgütlülük ve devlet ile özel sektörün dengeleyicisi, hükümetler veya kamu sektörü ile yurttaşlar arasında köprü anlamları içeren ve gittikçe güçlenen bir yapıdır. Radikal yaklaşım da sivil toplum kavramına genellikle olumsuz vurgu yapar ve çatışma, güç rekabeti ve farklılıklar üzerinden tanımlamalar yapar (Lewis ve Kanji, 2009:65).

Diğer bir sivil toplum tanımını, serbest piyasa ve bireysel özgürlük kavramını genişleterek devlet mekanizmasının toplumdaki rolünü azaltmak veya dengelemek, otoriter ve totaliter yönetimlere karşı kurulmuş bir sektör olarak ifade etmek mümkündür (Lewis ve Kanji, 2009:123). Sivil toplumun ortaya çıkmasına temel teşkil eden önemli sebeplerin; bireyin kendi kaderini tayin eden bir aktör olarak tanımlanmaya başlaması, gönüllülüğün toplumsal ilişkilerde yeni bir kültürel kod olarak ortaya çıkması, hukukun üstünlüğü, bireysel özgürlükler, insan hakları, tarafsızlık düşüncesi, toplumsal güç mücadelelerindeki değişimler, sosyo-ekonomik eşitsizliklere itiraz hakkı vb. şeklinde özetlemek mümkündür. Ayrıca yönetici elitlerin ortaya koyduğu kurallar, yasalar ve politikalar yeni toplumsal düzeni sağlamaya yetmeyeceği varsayımı sivil toplum ile kamu aktörleri arasında farklı uzlaşma alanları yaratmış ve ortak bütünleşme kriterleri/paradigmaları ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Başlangıçta sivil toplum kavramı 1970'lerde Latin Amerikalı aktivistler ve akademisyenler tarafından askeri diktatörlüklere direniş anlamında ele alınmaktadır. Yine kavram Doğu Avrupa'daki Komünist devletlerde demokratik muhalefet tarafından mevcut güç odaklarına meydan okuma şeklinde kullanılmıştır (Lewis ve Kanji, 2009:125). Dolayısıyla son yirmi yılda sosyal bilimler açısından sivil toplum olgusu, Doğu Avrupa, Latin Amerika ve Sahra-altı Afrika gibi bölgelerde otorite karşıtlığı, demokrasi yanlılığı ve eşit olmayan kalkınmaya itiraz şeklinde ele alınmaktadır. Bu yaklaşım sivil toplum ve devlet ilişkisindeki ideolojik açmazları çözmeye çalışmış ve kalkınma konularında önceliği sivil topluma vermiştir (Bebbington ve Hickey, 2006:417). Deterministik evrenselci görüşe göre sivil toplum kavramının gelişmesi olumlu olarak ortaya konmakta ve bu da liberal kapitalist demokrasileri inşa etme ve güçlendirme projesinin bir parçası olarak görülmektedir. Batı "istisnacılığı" ise sivil toplumun, Batı kültürünün özel bir ürünü olduğu ve diğer toplumlarda karşılığının bulunmadığı ve Batının çıkarlarına hizmet ettiği şeklinde bir yaklaşımı ortaya koymaktadır. Bu anlamda sivil toplum ifadesi bazı alanlarda olumsuz teorik ve pratik bir anlam da ihtiva etmektedir (Bebbington ve Hickey, 2006:422; Werker ve Ahmed, 2008:76).

Sivil toplum ifadesi Birleşmiş Milletler (BM) tarafından geniş kitleleri içeren tüm toplum katmanlarını kapsaması için, yerel toplum liderleri kendi toplumlarını tanımlamak için, dini liderler kendi inananlarını kastederek bazı dini ritüellere katılımı arttırabilmek için vs. gerekçelerle kullanılmaya başlanmıştır. Özetle, sivil toplum kavramı sosyal davranış normları oluşturmak

ve politika yapım süreçlerinde geniş halk kitlelerinin katılımlarını gerçekleştirmek için kamu sektörü üzerinde etki yaratmanın teorik bir ifadesidir. Bunun yanında otoriter ve totaliter toplumların ya da aşırı uçlarda yer alan ve şiddet kullanarak politik süreçlerde baskıyla yer almaya çalışan grupların da sivil toplum kavramı içinde yer alıp almaması konusunda tartışmalar ortaya çıkmıştır (Aslan, 2010:204.). Bu tür çelişkiler düşünürlerin evrensel değerler, etik, "toplumsal iyi" ve nihayet küresel sivil toplum kavramlarına temas etmesine sebep olmuştur (Willets, 2011:26-29). Başka bir tanımlamaya göre, sivil toplum, kiliseler, partiler, meslek birlikleri, eğitim ve kültür kurumları ile birlikte, işveren dernekleri ve sendikalar gibi ekonomik alanın kurumlarını da içermektedir. Dolayısıyla sivil toplum terimi, devlet mekanizmasından bağımsız olarak faaliyet gösteren otonomik grupları ifade etmektedir (Heywood, 2011:152).

Gramsci'nin hegemonya yaklaşımına göre, hükümetlerin uyguladığı politikalar genellikle rızaya dayalı olduğu için özgür sivil toplumun varlığı oldukça önemlidir. Bu sebeple sivil toplum kavramı hükümetlerin politikalarını meşrulaştırmak ve hegemonya tesis edebilmeleri için kullanılan bir olgu haline gelmiştir. Gramsci'nin devlet ve sivil toplum üzerine görüşleri, Rus Devrimi, faşizmin yükselişi, I. Dünya Savaşı ve onu takip eden toplumsal huzursuzluk, hızlı Avrupa sanayileşmesi gibi zamanının önemli olayları üzerine inşa edilmiştir. Çalışmasında yazar, devlet mekanizmasının siyasi toplum ve sivil toplumun birleşmesinden oluştuğunu, yani baskı zırhıyla korunan hegemonik bir yapı olduğunu ifade eder. Siyasi toplum ve sivil toplum, belirli sınıfların, grupların ve kurumların yararına birbirlerini karşılıklı olarak güçlendirirler. Devletin denetimi sivil toplumda hegemonyayla, hegemonya ise rızayla sağlanır. Ancak sivil toplumun hegemonik ideolojiye rıza göstermesi egemen sınıflar tarafından sürekli manipüle edilir (Gramsci, 1971:238 ve 271, akt. Katz, 2010:1-4). Dolayısıyla Gramsci'ye ait sivil toplum kavramına yönelik, bütünleşmiş ve genişletilmiş devletin adeta bir parçası ve ortağı olduğuna dair görüşler ön plana çıkmaktadır. Sivil toplum alanındaki özel girişimlerin, devlet aygıtının başarısına katkıda bulunması oldukça muhtemeldir. Bu yaklaşım, devletin ve STK'ların güç paylaşımı ve kontrol süreçleri içinde, toplumsal eşitsizliği ve sınıf egemenliğini minimize etmek, belirli bir sınıfın hegemonyasını ortadan kaldırmak ve yaşam koşullarını çoğunluk lehinde dengelemek için optimal ve demokratik bir çözüm şeklinde olduğu değerlendirilmektedir (Gramsci, 1971:238, akt. Demirovic, 1998:137).

"Sivil toplum" ifadesi genellikle küresel alanda hem beşeri bilimlerde temel bir kategori hem de politikacılar, özel sektör yöneticileri, medya, yardım kurumları, insan hakları örgütleri ve dünya kamuoyu tarafından kullanılan anahtar bir terim haline gelmiştir. Bunun en önemli sebebi devlet ve sivil toplum arasındaki ayrışmanın netleşmesi ve devlet tarafından belirlenen sosyal yaşam alanlarının büyük oranda dinamik, gönüllü, denge sağlayıcı ve kar amacı gütmeyen kuruluşlar tarafından oluşturulmaya başlanmasıdır. Söz konusu terimin genellikle eski olguların analizi, mutlakiyet veya totaliter rejimlerin varlığına karşı tepkiler, kadınların kamusal yaşamdan dışlanması engellenmesi ve toplumların uygarlaştırma çabaları sonucu ortaya çıktığı düşünülmektedir. Sivil toplum kavramı yine demokrasi kavramı ile yakından ilişkilendirilmektedir (Talas, 2011:393-394). Buna göre, özellikle demokratik kurumların ayakta kalabilmesi için sivil devrimler, iç savaşlar, totaliterlik ve otoriterliğin sonlanması, çok partili sistemlerin inşası, hukukun üstünlüğü, kamu denetimleri, her alanda devlet müdahalelerinin azaltılması vb. konular ön planda yer almaktadır (Keane, 2009:1-2).

Başka dillerde "sivil toplum" kavramı "vatandaş toplumu", "uygar toplum" veya "kent toplumu" gibi terimlerle de açıklanmaya çalışılmaktadır. Başlangıçta bu tanımlama içinde eski emperyal güçlerin kolonizasyon çabalarına karşı yapılan direnişleri barındırmaktadır. Ardından ortaya çıkan "küresel sivil toplum" terimi aslında sivil toplum ifadesini bir miktar karmaşık hale getirmiştir. Bu karmaşıklığı ortadan kaldırmak için ampirik-analitik-yorumlayıcı yaklaşımlar, yeniden adlandırma, kategorize etme, gözlemlenme, kuram oluşturma, karşılaştırma ve anlama gibi çabalar ortaya konmaya çalışılmıştır. Buna göre, demokrasiye geçiş ve demokrasiyi güçlendirme, "sivil" kavramının etik üstünlüğünü tesis etme, doğal haklar (Aslan, 2010:194) tanımına uygun normatif çalışmalar yapma, sınıfsal tabakalaşma ve çatışmaları minimize etme kavramları üzerinden yeniden ifadesi öngörülmüştür (Keane, 2009:3).

Bu anlamda sivil toplum kavramı, kökleri Batı modernleşme teorilerine dayanan çağdaş toplumlarda geleneksel olarak gönüllü yapılarla, sosyal ağlar, ortak değerler, aydınlanma süreçleri, kültür, sivil erdem, özgürleşme, bireyselleşme, rasyonelleşme, sekülerleşme gibi kavramlarla da ilişkilendirilmektedir. Erken dönemde sivil toplum teokratik egemenliğin ve devlet gücünün dengeleyicisi olarak nitelendirilmiş ancak bugün bu yaklaşım bireylerin devlet kontrolünden bağımsız olarak bir araya geldikleri bir toplumsal alan tanımı şeklinde görülmektedir. Bununla birlikte sivil toplum tanımı ülkelerin inanç sitemlerine, sosyo-kültürel kod ve komplekslerine, tarihsel geçmişine, ideolojilerine, rejim tiplerine göre de farklılıklar arz etmektedir (Van Dijck vd., 2017:1).

Diğer taraftan aydınlanmış Batı düşünce tarzı, sivil toplumu modern bürokratik devletin yükselişine bir tepki olarak tanımlar. Dolayısıyla sivil toplum olgusu kişisel hakların, özgürlüklerin, mülkiyet haklarının, feodal aristokrasiye, kiliseye ve kraliyet ailesine karşı korunmasına katkı sağlamıştır. Buna göre sivil toplum tanımı; fiziksel yüz yüze görüşmeleri içerir, gönüllülüğü esas alır ve siyaset olgusunun minimum müdahalesini ön görür ve bireysel değerleri önceler (Van Dijck vd., 2017:10-14). Dolayısıyla, sivil toplum ifadesi devletten ayrı ve birey ile devlet arasındaki ilişkiyi düzenleyen, dönüştürücü bir baskı ve denetim aracı olarak tanımlanmaktadır (Talas, 2011:390). Bu anlamda sivil toplum kavramını, totaliter bir çizgi takip eden ve her şeyin devletin kontrolü altında olması gerektiğini savunan Fransız Modeli; bireyi önceleyen ve sivil topluma devlet karşısında dengeleyicilik rolü veren Anglo-Sakson Model ve sınıf ayrımcılığı üzerinden okunan ve sivil topluma olumsuz anlam yükleyen Marksist Model ile açıklayan yaklaşımlar da mevcuttur (Aslan, 2010:189).

2. Sivil Toplum Örgütleri

2.1. Tarihsel Gelişimi

STK kavramının tarihi ve kavramlaştırma süreçlerine bakıldığında, 1945 BM Sözleşmesinde yer alan “uluslararası devlet dışı örgütler” kavramı ile ilişkilendirmek mümkündür. Ancak STK terimi, BM Sözleşmesinde bugünkü anlamında yer almamaktadır. 1910 yılı itibariyle uluslararası STK şeklinde ifade edilebilecek 132 örgüt, Uluslararası Dernekler Birliği'ni meydana getirmek için bir araya gelmiştir. Yine 1929'da, Milletler Cemiyeti ile düşük yoğunluklu bir ilişki kuran bir grup örgüt, Cenevre'de kurulan Özel ve Yarı Resmi Uluslararası Örgütler Federasyonu'nu oluşturmuş ve daha çok “değerlendiriciler” ya da “bürolar” olarak adlandırılmıştır. Ancak Milletler Cemiyeti ile istenen seviyede ve resmi bir yapısal ilişki kurulamamıştır (Willetts, 2011:6-7).

San Francisco konferansı sonucu BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi (ECOSOC) ile resmi ilişkiler kurabilen STK'lar BM Şartı 57. Madde gereği “uzman ajanslar” şeklinde isimlendirilmiş, 70. Madde gereği ECOSOC toplantılarına şartlı katılım sağlanmış ve 71. Madde kapsamında da “Sivil Toplum Kuruluşları” olarak nihayet tanımlanmıştır. Bunun dışında BM'nin diğer alt örgütleri de bazı tanımlamalar yapmıştır. Buna göre; BM Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) Orman Dairesi, “*Finansman arayan, personel istihdam eden, ancak kar amacı gütmeyen*, Dünya Bankası, “*hükümetten bağımsız, insani veya işbirliği nitelikleri ön planda ve ticari hedefleri olmayan*”, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, “*halka açık ve demokratik örgütlenmeler, üyelerinin çıkarlarını koruyan, kar amacı gütmeyen ve gönüllü olan*”, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü ise, “*kooperatifler, dernekler ve sendikalar gibi kâr amacı gütmeyen ve kalkınmada aktif olan örgütler ve fonlar*” şeklinde, 2004 yılında icra edilen Cardoso Panel'de yazılan raporda da, “*yerel, bölgesel ve küresel fayda sağlayan, çok yönlü fikirleri bünyesinde barındıran ve savunuculuk yapan sivil toplum yapılanmaları*” olarak tanımlamışlardır. Buradan hareketle yapılan tanımlamaların ortak noktalarını; hükümetlerden bağımsız olması, kâr amacı gütmemeleri veya ticari faaliyetlerde bulunmaması, gönüllülük esası, vizyon, misyon ve değerlerinin olması gerektiği, yasallık, yerleşiklik, açıklık ve şeffaflık şeklinde özetlemek mümkündür (Kılınç, 2019:1095; Heywood, 2011:6 ve Willetts, 2011:8-10). Bunun dışında Avrupa Komisyonu CONECCS (European Commission and Civil Society) tarafından vakıflar, dernekler, meslek odaları, sendikalar, konfederasyonlar, yerel birlik ve kooperatifler, yurttaş girişimleri (platform, sivil girişim, sivil inisiyatif ve kozalar) STK kapsamında tanımlanmaktadır (Akatay ve Harman, 2017:47).

1787 yılında kurulan Köle Ticaretinin Kaldırılması Toplumu ve 1863 yılında faaliyete başlayan Uluslararası Kızıl Haç Komitesi bu anlamda ilk STK örnekleri olarak kabul edilmektedir. İlk resmi STK'ların tanınması ise, BM tarafından 1948 yılında, 41 STK'ya danışmanlık verilmesiyle gerçekleştiği kabul edilmektedir (Gemmill ve Bamidele-Izu, 2002:5). Genel olarak BM STK'ları operasyonel ve savunuculuk örgütleri şeklinde tanımlamaktadır. Operasyonel STK'lar ulusal veya uluslararası alanda kalkınmaya odaklı projeler gerçekleştiren ve yardım/destek faaliyetleri icra eden; Savunuculuk STK'ları ise, sivil toplumu mobilize eden ve teşvik eden, belirli fikir ve ideolojileri yaymaya çalışan kurumlar olarak ifade edilmektedir (Report of the Task Force..., 2001:3; Busby, 2010:163 ve Heywood, 2011:6).

Tablo-1: ECOSOC ve yan kuruluşlarındaki resmi STK katılım hakları (Working with ECOSOC..., 2018, s. 22 ve Willetts, 2011, s. 38).

<u>Katılım Hakkı</u>	<u>Genel Statü</u>	<u>Özel Statü</u>	<u>Kayıtlı Statü</u>
Tüm belgelere erişim	Evet	Evet	Evet
Tüm toplantılara katılım	Evet içinde	Evet	Evet, kendi alanı
Gündem önerisi sunma	Evet	Hayır	Hayır
<i>Yazılı bildiri sunma</i>			
(1) Konseyde	2000 kelime	500 kelime	Davet edilirse
(2) Yan kuruluşlarda	2000 kelime	1500 kelime	
<i>Sözlü bildiri sunma</i>			
(1) Konseyde	Evet	Başka HDK yok ise	Hayır
(2) Yan kuruluşlarda	Evet	Evet	Davet edilirse

STK'ların BM faaliyetlerine doğrudan katılabilmesi için ECOSOC yapısı altında meydana getirilen STK Komitesi tarafından statüsünün belirlenmesi gerekmektedir. BM 1996/31 sayılı kararla STK'lar küresel, çok miktarda üyeye sahip, birkaç konu üzerinde uzmanlaşmış olmalarına göre Genel Statü, bölgesel ve uzmanlık gerektiren özelliklere göre Özel Statü ve nispeten daha küçük ölçekli veya BM alt kurumlarıyla doğrudan çalışan Kayıt Altına Alınan (Roster) statü şeklinde kategorize edilmiştir (Working with ECOSOC...,2018:21). 1970'lerden itibaren bazı STK'lar “Gözlemci” statüsünde BM Genel Kurul ve Konferansları'nda katılım elde etmeyi başarmışlardır. Örneğin, Filistin Kurtuluş Örgütü 1974'ten 1988'e kadar ve Güney Batı Afrika Halk Örgütü, 1976'dan 1990'a kadar bu statüde BM faaliyetlerine katılmışlardır (Willetts, 2011:13-16).

Danışmanlık statüsünün kaybına ilişkin 1968'de STK Tüzüğü'ne “Danışmanlık Statüsünün Askıya Alınması ve Geri Alınması” ile ilgili yeni bir düzenleme yapılarak bazı koşullar ortaya konmuştur. Buna göre, bir STK akreditasyonunu; BM Şartı'nın amaç ve ilkelerine aykırı eylemlerde bulunmaya yönelik devlet destekli gizli mali etkisi olduğunda, siyasi eylemlere sistematik olarak katılım sağladığında, önceki üç yıl içinde BM çalışmalarına herhangi bir olumlu veya etkili katkı sağlamadığında kaybedebilir (Willetts, 2011:39).

STK'ların BM Genel Kurulu'nda yer alması/etkili olması istenilen seviyede değildir ve sadece kişisel ilişkiler, BM binası içinde yöneticilerle tesadüfi karşılaşmalar veya toplantı aralarında gayri resmi görüşmeler yoluyla kendi misyon ve vizyonlarını veya sahada elde edilen verileri paylaşmaya çalışmaktadırlar. Ancak BM Genel Kurulu Silahsızlanma Konferansı ve İnsan Hakları Konseyi olmak üzere iki kuruluşu ilgili STK'larla daimi ilişki kurulabilmiştir. BM Güvenlik Konseyi ile STK'ların doğrudan ilişki kurabilmesi bazı ara formüller (Arria Formülü) uygulansa bile pek

mümkün olmamıştır. Diğer taraftan uluslararası hukuk açısından değerlendirildiğinde özellikle çevre ve insan hakları konularında STK'lara atfedilen rolün devlet mekanizmasının egemenlik haklarından taviz vermesinden ibaret olduğuna dair yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Devlet dışı aktörlerin yükselişi, bazı ulusötesi şirketlerin finansal güçleri ve uluslararası birtakım STK'ların politik ve iletişim güçlerinin devletlerin bir kısmından daha güçlü olması devlet merkezli egemenlik eksenini başka merkezlere kaydırabilmiştir (Heywood, 2011:124). Bu ve buna benzer sorunların aşılabilmesi ve STK'ların BM ile müştereken çalışma yapabilmesi için Uluslararası STK'lar, Uluslararası Devlet Örgütleri ve Hükümet Kurumları ortak bir hibrit örgüt kurmak yoluna gittikleri görülmektedir. Bu durumda devletlerin tek meşru diplomatik aktörler olmadığı ve bunun yanında uluslararası STK'lar, hükümetler arası kuruluşlar ve hibrit uluslararası kuruluşların da uluslararası hukuk sisteminin doğal parçaları olduğu anlaşılmıştır (Willetts, 2011:58-60).

1992 yılında gerçekleştirilen Rio'daki BM Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda (UNCED) onaylanan Gündem 21'de (Agenda 21) sürdürülebilir kalkınmanın hedeflerine ancak devletlerin STK'lar ile ortaklık seviyesinde iş birliği yapmaları koşuluyla sağlanabileceği ifade edilmektedir. Buna göre, Gündem 21'de belirtilen; “*Birleşmiş Milletler sistemi ve hükümetler, sivil toplum kuruluşlarını karar alma sürecine dahil etmek için [çabalarını] güçlendirmelidir*”, ifadesi ile ülkelerin STK'lar ile koordinasyon ve iş birliğini geliştirmesi gerektiğine yönelik tavsiyelerde bulunmaktadır (Demirovic, 1998:134). Bunun yanında 1997 yılından itibaren sivil toplum ve özel sektör arasındaki ilişkiler yeniden düzenlenmeye başlanmıştır. Bu düzenlemenin temel esaslarını 1999 tarihinde yayınlanan Küresel İlkeler Sözleşmesi'nin “evrensel ilkeleri”; insan haklarına saygı, sendikaların haklarını korumak, zorla çalıştırmanın ve çocuk işçiliğinin ve istihdamda ayrımcılığın ortadan kaldırılması, çevre sorunlarına duyarlılık ve her türlü yolsuzluğa karşı olmak prensipleri oluşturmaktadır. (Willetts, 2011:18-20).

İç siyasi platformda da STK'lar, genellikle çıkar veya baskı grupları şeklinde değerlendirilmektedir. Bu gruplar iş dernekleri, sendikalar, meslek kuruluşları ve ortak faaliyetleri veya ortak finansal faaliyetleri sürdürmek için hareket eden diğer örgütlenmelerdir. Ayrıca insan hakları konusunda da STK'lar oldukça önemli rol oynamaktadır. Ulusal, bölgesel ve küresel seviyede operatif ve savunucu STK'lar sahadan önemli güncel veriler elde etmekte ve bu verileri BM'nin ilgili birimleriyle paylaşmaktadırlar. İnsan Hakları İzleme Örgütü ve Uluslararası Af Örgütü gibi STK'lar evrensel ve yüksek ahlaki değerler sistemini medya vs. gibi araçlar kullanarak devletler üzerinde baskı mekanizması oluşturabilirler. Sadece devletleri değil, aynı zamanda uluslararası kurumları, hükümetler arası kuruluşları, çokuluslu şirketler dahil, özel sektörü de ücret ve çalışma koşulları gibi konularda etkileyebilirler (Heywood, 2011:312).

BM içinde STK'lar 1970'li yıllardan itibaren ön plana çıkmaya başlamış ve genellikle “devlet dışı veya “ulusötesi” aktörler şeklinde anılmaya başlanmıştır. Bu tanımlama, belirsizlikleri ortaya çıkardığından, yasadışı örgütlenmelere dair algılar yarattığından, “devlet” mekanizmasını önceliklendirdiğinden ve ayrıcalıklı bir statüye dönüştürdüğünden STK'lar için yeni isimlendirme ve statü verme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu sebeplerle STK'lar, olumlanmak, belirli kriterlere sahip olmak (kâr amacı gütmeyen, hükümetlere karşı sivil toplumu desteklemek, çoğunlukla gönüllülük esasına göre istihdam edilmek vs.) ve diğer sektörlerle (kamu ve özel) ilişkilerini ve etkileşimini yeniden düzenlemek için “hükümet dışı” şeklinde bir ifade ortaya çıkmıştır (Willetts, 2011:22). Dolayısıyla özellikle uluslararası statüyü haiz STK'lar “Hükümet Dışı Kuruluşlar” olarak isimlendirilmiştir. Bu çalışmada bu isim de yadsınmadan genel olarak Sivil Toplum Kuruluşu (STK) kullanılmıştır.

Sosyal Bilimciler, STK'ların “sosyal hareketlilik” kavramı ile de doğrudan etkileşim halinde olduğu konusunda hemfikirdirler. Sidney Tarrow sosyal hareketliliği; “*Ortak amaçlara ve dayanışmaya sahip insanların sürekli ilişki içinde oldukları seçkinlere, muhaliflere ve hükümet edenlere kolektif meydan okumalar*” şeklinde tarif etmiştir. Bu tanımlardan hareketle, özellikle büyük ölçekli STK'ların sosyal hareketlilik fonksiyonu içinde temel rolü olduğu ve sosyal ağları birbirine bağlayabilen bir yeteneğe sahip olduğu ifade edilmektedir (Willetts, 2011:23-25). Özellikle 1960'lar ve 1970'ler boyunca “sosyal hareketlilik” kavramı; “siyasi fırsatlar”, “harekete geçirici

yapılar”, “kolektif eylemler” ve “yerleşik ihtilaflar” gibi kavramlar üzerinden açıklanmaya çalışılmaktadır. Değişen siyasal ortamlar, sosyal ağların yarattığı imkanlar, kültürel yakınlıklar, değişmeyen rekabetin ortaya çıkardığı iklim sosyal hareketliliğe alan açan gelişmeler olarak ifade edilebilir. Yine sosyal hareketler “siyasi ve/veya kültür konularında sivil toplum ve otoriteler arasındaki geçici/sürekli koalisyonlar ve etkileşimler” olarak ifade edilmektedir (Tarrow, 2005:23 ve 165).

Bu bağlamda STK’ların sosyal/toplumsal hareketlilik üzerinde önemli etkileri vardır. Bunun temel sebepleri, önemli bir sivil toplum tabanına sahip olmaları, bağımsız ve özerk hareket edebilme yetenekleri, sosyal ağ ve çevre oluşturabilme kapasiteleri, ortak hedefler üzerinde diğer sektörler (kamu ve özel) ile müştereklik sağlama imkanları şeklinde ifade etmek mümkündür. Ayrıca bu tür sosyal hareketler gittikçe bölgesel ve küresel nitelik kazanmaktadır. Özellikle çevre, nükleer konular, alt yapı çalışmaları, cinsiyet meseleleri, eşitliklerin sağlanması, sürdürülebilir kalkınma çabaları hususlarında iş birliği gerekmektedir ve toplumsal hareketlilik kısa vadeli ve zorlu da olsa sıklıkla görülebilmektedir (Demirovic, 1998:131). II. Dünya Savaşı döneminden sonra gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde silahlanma karşıtlığı ve çevrenin korunması gibi konularda birtakım sosyal hareketler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bununla başlayan süreç gittikçe toplumların küreselleşmesi ve siyasallaşması sonucunu ortaya çıkarmış ve ulus devletlerin kısmen egemenlik kullandıklarını örgütlü hale gelen sivil toplumla paylaşması sonucuna sebep olmuştur. Sivil devrim hareketleri, bağımsızlık mücadeleleri, sendikalaşma faaliyetleri, geniş tabanlı tüketici boykotları, eşitliklerin tesisi, dengeli kalkınma, savaş karşıtlığı vb. hareketler STK’lara politika yapım süreçlerinde özel önem verilmesini sağlamıştır (Demirovic, 1998:132).

Bunun yanında STK’lar “üçüncü sektör” şeklinde ifade edilmekte ve kamu sektörü (birinci sektör), özel sektör (ikinci sektör) arasında meydana gelen sosyal boşluk giderilmeye çalışılmaktadır (Akatay ve Harman, 2017:46 ve Davaadorj, 2011:4). Sivil toplum kuruluşları genel olarak 47 farklı şekilde isimlendirilmiş ve genel olarak benzer faaliyetler icra etmiş olsa da BM, bu isimlendirme sorununa bir şekilde çözüm bulmaya çalışmıştır. Bazı yazarlar da tanımlamalarda yasallık, ekonomik kaynak çeşitliliği ve fonksiyon alanlarına göre kategorize etmeye çalışmışlardır (Lewis ve Kanji, 2009:10).

STK’ların amaçları doğrultusunda sınıflandırılmasına yönelik olarak; mesleki kuruluşlar, ekonomik alanda faaliyet gösterenler, geleneksel nitelikte olanlar, insan hakları ve özgürlük temalı örgütler, etnik ve kültürel nitelikte olanlar, çevreciler, anket ve kamuoyu yoklaması yapanlar, resmi ideoloji maksatlı kurulanlar, kadın ve çocuk hakları savunucuları, U/A STK’ların temsilciliklerini yapanlar, mevcut yasalar çerçevesinde ise; sosyo-ekonomik hak ve çıkarlar, uluslararası işçi ve işveren sendikaları, gönüllü dernek ve vakıflar, vatandaş inisiyatifleri şeklinde kategorize etmek mümkündür (Akatay ve Harman, 2017:62).

STK’lar bazı çalışmalarda Güney ve Kuzey şeklinde ayrıma tabi tutulmuştur. Özellikle gelişmiş ülkelerde kurulmuş olan STK’lar diğerlerine oranla daha avantajlı olanaklara sahip olmaları çalışmalarını kolaylaştırmaktadır. Bu sebeple kuzey ülkelerinde yer alan STK’ların finans kaynaklarına erişim, iletişim imkanları, demokratik kriterlerin yerleşik olması, siyasi gruplarla sağlıklı etkileşim ve sadece toplum tabanlı çalışmalara alan açmaları vb. özellikleri ön plana çıkmaktadır. Güneydeki STK’ların bir kısmını, genellikle devlet destekli olması ve toplumdan ziyade belirli grupların özel çıkarlarının savunuculuğunu yapmaları nedeniyle diğerlerinden karakteristik olarak ayırmaktadır (Demirovic, 1998:132).

Tarihsel süreç içinde devletlerin STK’lara bakış açıları da değişiklik göstermiştir. Bazı kamu temsilcileri veya hükümetler STK’ların varlığını rejim veya mevcut ideolojilere tehdit olarak görürken; diğerleri toplumsal gelişim için zorunluluk olarak değerlendirmiştir. Özellikle STK’lar 20. yüzyılın sonundan itibaren uluslararası desteği almaya başlamışlar ve geleneksel olarak hayırseverlik (philanthropy) ve toplumun kendine yardım (self-help) geleneğinden beslenen bir süreçten daha karmaşık hizmet ve faaliyetlere doğru geçiş yapmışlardır. Din tabanlı örgütlenmeler, toplumsal gruplanmalar ve inisiyatifler, gençlik yapılanmaları, kadın örgütleri, çevre koruma kuruluşları, silahsızlanma temalı yapılar, alt yapı ve üst yapı platformları şeklinde

farklı alanlarda örgütlenmeler ortaya çıkmıştır. Özellikle küresel alanda yaşanan doğal afetler, savaşlar ya da iktisadi krizlerden en çok etkilenen hassas grupların (çocuklar, kadınlar, yaşlılar vs.) desteklenmesi faaliyetlerinde öncü STK'ları görmek mümkündür. Örneğin Çocukları Kurtarın Fonu (Save the Children Fund, SCF) I. Dünya Savaşı'ndan sonra 1919'da Eglantyne Jebb tarafından; Oxfam, Kıtığa Karşı Oxford Komitesi (Oxford Committee Against the Famine) 1942'de Yunan İç Savaşı'nda mağdur olanlara gıda yardımı için kurulmuştur. Yine Charnovitz'den (1997) aktaran Lewis ve Kanji Batı STK gelişimini yedi safha halinde incelemiştir. Buna göre; 1775'ten 1992'e kadar STK'ların ortaya çıkış süreçleri kategorize edilmiştir (Charnovitz, 1997, akt. Lewis ve Kanji, 2009:32).

Tablo-2: 1775'ten 1992'e kadar HDK.ların ortaya çıkış süreçleri

Dönemler:	Örnek
1. Ortaya Çıkma (1775–1918)	1838'de Britanya'da kurulan Mısır Karşısı Hukuk Birliği tarafından haksız tarifelere karşı kampanya yapılır.
2. Katılım (1918–1935)	Yeni kurulan Milletler Cemiyeti'nde uluslararası dernekler temsil edilir.
3. Ayrılma (1935–1945)	Avrupa otoriterleştikçe Milletler Cemiyeti önemini yitirir.
4. Resmileştirme (1945–1950) 7	BM 71. Madde, ECOSOC kontrolünde belirlenmiş STK'lara gözlemci statüsü tanır.
5. Sorunlu dönem (1950–1972)	Hükümetlerin ve Soğuk Savaş gerilimlerinin hâkim olduğu STK'lar genellikle BM süreçleri içinde marjinalleştirilir.
6. Yoğunlaştırma (1972–1992)	STK'lar, Stockholm 1972'den itibaren BM konferanslarında daha etkin hale gelir.
7. Güçlendirme (1992–?)	Rio Çevre Konferansı STK'ların kalkınma ve uluslararası ilişkiler alanında üstünlüğüne işaret eder.

STK'ların tanım ve uluslararası sorunların çözümüne yönelik rolüne ilişkin eksiklikleri BM Şartı 71. Madde ile çözmeye çalışmıştır. Ancak istenilen başarı tam olarak yerine getirilememiş ve sadece 71. Madde kapsamında STK'larla irtibat kuracak olan BM Ekonomik ve Sosyal Konsey (ECOSOC) kurumsal anlamda düzenlemeler yapmaya çalışmıştır (Working with ECOSOC..., 2018:1). Buna rağmen 1970 yılından itibaren STK'ların görünürlükleri 1972'deki Stockholm Çevre Konferansı ve 1974'teki Bükreş Dünya Nüfus Konferansı, 1992'deki Rio Çevre ve Kalkınma (UNCED) konferansı gibi BM faaliyetlerinden sonra oldukça artmıştır (Demirovic, 1998:134 ve Lewis ve Kanji, 2009:34).

Özellikle, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da STK'ların etkinliklerinin daha yaygın ve etkin oldukları görülmektedir (Çepel, 2006, s. 94). Ancak dünyanın diğer bölgelerinde ortaya çıkan sivil toplum örgütlenmeleri de yerel, bölgesel ve küresel platformlarda etkili olabilmektedirler. Örneğin, Latin Amerika'da “özgürlükçü teoloji” ve “sessizliğin kültürü” yaklaşımları, Güney Asya'da “Hristiyan Misyonerliği”, Mahatma Gandhi tarafından ortaya atılan “Orta Sınıf Reformizmi” ve Sarva Seva Çiftlikleri Derneği (Association of Sarva Seva Farms-ASSEFA) girişimleri, Orta Doğu'da sağlık, eğitim, yetim çocukların bakımları, dinsel öğretilerin yayılması, Doğu Avrupa ve eski Sovyet ülkelerinde ortaya çıkan “demokrasi çalışmaları” ve “sivil toplumun gelişmesi” inisiyatifleri STK'ların verimli olduğu temel alanları teşkil etmektedir (Lewis ve Kanji, 2009:35-37). Dolayısıyla özellikle bu bölgelerde STK'lar ya da devlet dışı aktörler kısmen de olsa güce dayalı mutlak devlet otoritelerini azaltıcı, kontrol altına alıcı veya düzenleyici bir rol

ihtiyacımdan ortaya çıkmıştır (Tunç, 1998:129). Genellikle STK'ların temelde kamu ve özel sektörden bazı alanlarda daha etkin olması, "sözleşme kültürü" gereği kamu ve özel sektörlerin "hibrit" nitelikli bir araya gelebilmeleri ve iş birliği geliştirme yetenekleri sivil toplum gücünü 1990'lı yıllardan itibaren arttırmıştır (Lewis ve Kanji, 2009:43). STK'ların uluslararası ve ulusal politika yapım süreçlerindeki etkilerinin yükseliş sebeplerini (Tunç, 1998:130); küreselleşme, karmaşık karşılıklı bağımlı dünya ekonomik sistemleri, küresel medya, karar alma süreçlerine sivil toplumun katılımının artması, demokratik normların yaygınlaşması, etnik ve dinsel kimliklerin belirginleşmesi, iletişim yeteneklerinin güçlenmesi, neoliberal küresel yönetim sistemlerinin yükselişi şeklinde ifade etmek mümkündür. (Rana, 2015:291 ve Lewis ve Kanji, 2009:44).

Özetle, 1990'lı yıllardan sonra STK'lar devlet mekanizmasının yetersiz olduğu ve sosyal kalkınmaya yeterli destek vermediği durumlarda sivil toplumun katılımı, sosyal, politik ve psikolojik olarak sivil toplumun güçlendirilmesi ve cinsiyet eşitliği gibi pratik alanlarda "insan merkezli" yapıların inşası ve "alternatif" kalkınma paradigmaları oluşturma konularında oldukça önemli ilerlemeler gerçekleştirmişlerdir (Lewis ve Kanji, 2009:72-73). Buna istinaden Ekim 2018 yılında hazırlanan Kamu-STK İstişaresine Dair İyi Uygulamalar Belgesi Uluslararası Deneyimler çalışmasına göre; *"Farkındalık oluşturma, bilgiye erişim ve yaygınlaştırma, politika ve programa dayalı istişare, işbirliği ve ortaklık şeklinde STK'ların katılım ve etkisi analiz edilmiş ve stratejik ve yapıcı birliktelik alanları da; arz ve talebi arttırmaya yönelik kapasite geliştirme, yapıcı birliktelik için yönetim alanlarının güçlendirilmesi ve iyi uygulamalar, paylaşım, bilgi yönetimi"* olarak belirlenmiştir (Kamu-STK İstişaresine Dair İyi Uygulamalar..., 2018:4-6).

2.2. Önemi, Rolü ve Fonksiyonları

STK'ların ulusal, bölgesel ve küresel toplumlar üzerindeki etki ve önem konusunun arka planında genellikle demokratikleşme, özerkleşme ve özgünleşme, kalkınmaya katkı, sosyal dönüşüm, uluslararası politika yapım süreçlerine katkı ve hayır kurumu konseptleri yer almaktadır. Özellikle medenileşme, örgütlü toplum, hesap verebilir sivil toplum ve kamu örgütlenmesi, siyasal rekabet, iktidarın değişmesi, belirsiz seçim sonuçları, halkı temsil, çoğunluk kararı, muhalif olma ve itaat etmeme hakkı, siyasal eşitlik, halka danışma, özgür basın gibi temel demokratik kriterlerin yerine getirilmesi ve gözetilmesi işlevleri neredeyse STK'lar tarafından yerine getirilmektedir. STK'lar gerek hükümet edenlerden farklı özerk yapıları ile gerekse çıkar amaçlı olmayan karakterleri ile son derece etkili ve güçlüdürler (Rana, 2015:292). Yine özellikle sivil toplumun sürdürülebilir ve eşit kalkınması için özel sektörle iş birliği, kamu sektörünü dengeleme ve koordine etme yetenekleri ile de hükümetlerin ve liberal akımların yıkıcı etkilerinden koruma imkanı sağlar. STK'lar diğer taraftan fikirlerin gelişimi, yenilikçilik, yaratıcılık, statükoya meydan okuma, küresel ve yerel ağlar kurabilme yetenekleri, sosyal dönüşüm gerçekleştirme potansiyeline sahiptir (Gemmill ve Bamidele-Izu, 2002:3). Hayır faaliyetleri ile birlikte düşünüldüğünde STK'lar dışlanmış kadın, çocuk, yaşlı ve diğer zayıf gruplara doğrudan destek sağlama işlevleri ile önemli bir çare örgüt olarak da tanımlanmaktadır (Roskin vd., 2012:100-104 ve Lewis ve Kanji, 2009:205).

STK'ların diğer bir önemli rolü de alt sınıflar ile üst sınıflar arasında aracılık yapmaktır. Liberal akımların sebep olduğu en önemli sorun sınıflar arası gelir uçurumlarının hızla artmasıdır. Bazı devletlerin çözemediği bu önemli iktisadi ve sosyal sorun STK'lar vasıtasıyla çözülmeye çalışılmaktadır. Yani STK'lar sivil toplumu güçlendirme, koruma, fikir ve değerlerin yaratılması ve yayılması, demokratik süreçlere katkı sağlama, iş birliği ve güven tesis etme şeklindeki rolüyle toplumu mobilize ederken devlet seçkinlerini ve özel sektörü eşit gelir dağılımı konusunda zorlayıcı bir mekanizma olabilmektedir (Talas, 2011:388).

Bununla birlikte STK'lar genellikle proje veya program bazlı faaliyetler için "hibe" yoluyla donörlerden elde ettiği bağışları kullanarak ilgili faaliyetleri fonlayabilmektedirler. STK'lar tarafından yapılan aktivitelerin ve hedef kitlenin desteklenmesi konularının fona endeksli beklentilerinin sürekli, sürdürülebilir, gerçekçi ve uygulanabilir olması örgütlerin güvenilirliği ve fon toplama yeteneklerini arttıracak değerlendirilmektedir. Bu yüzden yöneticilerin en önemli başarısı sağlıklı mali yönetim ve gerçekçi hedef kitle seçimi olmalıdır (Kılınç, 2019:1093 ve Lewis

ve Kanji, 2009:171). Ayrıca STK'lar savunuculuk, çevrenin korunması, insan hakları, sürdürülebilir kalkınma çalışmalarına katkı, deprem, sel gibi afetlerde insani yardım/müdahale, barışı koruma faaliyetleri vs. konularda oldukça yüksek katma değerli işler yapmaktadırlar. Bunun en önemli sebebi, çıkar ve kar amacı gütmemeleri, teorik olarak bağımsız hareket edebilme yetenekleri, çoğunluk çalışanlarının gönüllü olması, iletişim becerileri dolayısıyla sahadan güncel veri toplama imkanları, gündem oluşturma güçleri ve yaptıkları faaliyetlerin hedef kitlelerin ötesinde özellikle dışlanmış geniş halk kitlesini etkileyebilme olanaklarıdır (Lewis ve Kanji, 2009:173). Dolayısıyla tüm bu eylemlerin doğru gelir kaynaklarıyla desteklenerek uzun vadeli örgütlenmeye gidilmesi gerekmektedir.

STK'ların genellikle uygulamalar düzeyinde, teşvik edicilik, yenilikçilik, savunuculuk, iletişimcilik ve ortaklıklar kuruculuğu şeklinde rolleri bulunmaktadır. Uygulama düzeyinde faaliyet icra eden STK'lar sağlık, eğitim, kalkınma ve doğal afetler gibi alanlarda topluma hizmet ve maddi imkanlar sunar, savunuculuk çeşitli yöntemlerle düşünce üretme ve eyleme geçiş süreçlerine katkı sağlar, ortaklık rolü ise devlet, bağışçılar ve özel sektörle müşterek yapılacak program veya projelerin gerçekleşmesine katkı sağlar (Bebbington ve Hickey, 2006:422).

STK'ların diğer önemli bir rolü de ekonomik, politik, sosyal, kalkınma ve kültürel boyutları olan küreselleşmenin ortaya çıkardığı olumsuz etkileri alt sınıflar lehinde düzenleme ve ortadan kaldırma çalışmalarıdır. Bu rolü etik ve adil ticaret girişimleri yoluyla icra ederken diğer taraftan küreselleşme olgusu STK'lara yeni ağlar oluşturma ve fırsatlar yaratma olanakları da sunmakta ve yeni bir küresel sivil toplum kavramı ortaya çıkarmaktadır (Tarrow, 2005:19 ve Lewis ve Kanji, 2009:42).

STK'lar devlet dışı sivil toplum aktörleri şeklinde tanımlandığında, Haziran 2000 tarihinde, Benin Cumhuriyeti'nde AB ve Afrika, Karayipler ve Pasifik Devletleri Örgütü arasında imzalanan Cotonou Anlaşması'nın bu konuya ilişkin Kısım 1, Bölüm 2, Madde 4 hükmünde; "*Devlet dışı aktörlerin kalkınma sürecine tamamlayıcı rolünün ve potansiyelinin farkında olduğu, bu maksatla işbirliği politikalarının ve stratejilerinin geliştirilmesinin ve mali kaynakların sağlanmasının gerektiği, gerekli alanlarda proje ve programların uygulanmasına ihtiyaç olduğuna*" işaret edilmektedir. Bu yaklaşımın temel sebebi STK'ların sahip olduğu örgütlenme, temsil, iletişim ve diyalog yetenekleri, BM'nin aldığı önemli kararlar, sivil toplumun dolaylı ve doğrudan desteği, ülkelerin demokratikleşme konusundaki çabalarıdır (Clapham, 2009:6). Tüm bu gelişmeler STK'ların rolünün devletler ve ulusötesi kuruluşların sahip olduğu fonksiyonlar kadar ya da en azından yakın seviyede olduğunu göstermektedir. Özetle, STK'ların temelde; bilgi toplama ve yayma, ulusal/bölgesel/uluslararası politika yapım ve geliştirme danışmanlığı, politikaların hayata geçmesi, değerlendiricilik ve izleyicilik faaliyetleri, çevre ve adalet için savunuculuk şeklinde oldukça önemli rolleri mevcuttur (Gemmill ve Bamidele-Izu, 2002:2).

STK'ların temel fonksiyonlarını da; kamuoyu oluşturmak veya kanaat değiştirmek, toplum içinde meydana gelen isteklerin kodifiye edilerek ilgili kurumlar veya özel sektör yoluyla gerçekleşmesini sağlamak; özellikle demokrasinin gelişimine, ekonomik eşitsizliklerin ortadan kalkmasına, özellikle hassas toplum katmanlarının çıkarlarını korumak, liberal ekonominin çoğunluk üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak; farkındalığı yüksek eğitilmiş bireyler oluşturmak ve katılımcı demokrasinin mimarlarını eğitmek; somut projeler hazırlayarak bunlara kaynak sağlamak ve hayata geçirmek şeklinde ifade etmek mümkündür (Talas, 2011:392).

3. Sonuç

Sivil toplum dünya tarihinde meydana gelen büyük devrimlerin (revolution), değişimlerin ve gelişimlerin merkezinde yer almaktadır. Ancak BM ECOSOC STK Komitesi tarafından kurumsal danışmanlık statüsü verilinceye ve akademik anlamda çalışma konusu oluncaya kadar sivil toplumun profesyonel anlamda örgütlenmesi mümkün olmamıştır. Özellikle devlet mekanizması karşısında sivil toplumun kendi özel veya evrensel çıkarlarını korumak için çıkar veya baskı grupları şeklinde organize olması demokrasinin en önemli kazanımlarından biridir. Bu tür örgütlenmeler ulusal veya bölgesel nitelikte iken bugün artık küresel seviyede gerçekleştirilerek tüm insanlığı ve eko-sistemi kapsayacak hale gelmiştir. Küresel sivil toplum örgütleri, uluslararası

politika yapım süreçlerine önemli etkiler sağlamak suretiyle "devlet-sivil toplum karşıtlığında" sivil toplum lehine ilerleme kaydedilmesine katkı sağlamıştır.

STK'lar konusunda literatür çalışmaları, bilimsel yazımlar ve hukuki altyapı oluşumları sivil toplumu daha kalıcı ve genel-geçer bir kavram haline getirebilecektir. Dolayısıyla STK'ların toplumsal işlevleri, siyasi rolleri ve onlardan yeni beklentiler yeni dünya düzeninin önemli aktörleri arasına dahil etmiştir. Küreselleşme ve ulusötesileşme süreçleri ulusal ve bölgesel STK'lara yeni alanlar ve fonksiyonlar kazandırmıştır. Buna göre, günümüzde finansal sermaye ve emtia piyasaları, yeni teknolojilerin kazanımları, tüketim ve medya kültürü, çevresel sorunlar ve nüfus hareketleri gibi önemli sektörlerde artık STK'ları karar alıcılar rolünde görmek mümkün hale gelmiştir.

Karmaşık ve kaotik yeni dünya düzeni için politika yapım süreçlerinin daha sağlıklı yürütülebilmesi ve küresel refahın dengeli/eşit dağılımının gerçekleşebilmesi için mekân ve zaman tahditleri gözetmeksizin STK'lar ulusal ve küresel düzeyde kurumsal olarak desteklenmeli ve karar vermenin hiyerarşik kalıplarının yerini işbirlikçi ağ benzeri müzakere ve pazarlık türlerine teslim etmelidir.

Sivil toplum adına faaliyet icra eden STK'lar demokratik ve eleştirel yöntemler ile öncelikle yönetim anlayışını güçlendirmeye çalışır ve siyasi kurumları etkilemeye gayret eder. Devletler bazen insan hakları, çevre, eşitlikler ve sürdürülebilir demokratik kriterler gibi konularda ilgisiz kalabilmektedirler. Özellikle devlet mekanizmasının yetersiz kaldığı veya yeterince ilgi göstermediği alanlarda bu açığı kapatmaya çalışır.

Diğer yandan STK'ların en temel sorunlarından biri devletler tarafından kurulmuş olmaları veya devletlerin doğrudan ya da dolaylı şekilde sponsor olmalarıdır. Bu durumdaki STK'ların ontolojik olarak devlet karşıtlığı ve sivil toplum taraftarlığı üzerine kurgulanmış olmaları gerekirken, devlet/kamu sektörü adına çalışmalar yaptıkları da görülmektedir. Dolayısıyla bazı STK'ların adeta "evcilleştirilmiş" olmaları, mevcut hükümet edenlerin iktidarlarını sürdürmeleri için faaliyet icra etmeleri ve ısrarla gücü elinde bulunduranların yanında yer almaları sivil toplum içinde güvensizlik algısı yaratmaktadır. Yeterli ve sınıflandırılmış/güncellenmiş veri depolama eksiklikleri de STK'ları işlevsizleştirmekte ve hedef kitleler hakkında yanlış kararlar verilmesine neden olmaktadır.

Kaynakça

AKATAY, A. ve HARMAN, S. (2017). *Sivil Toplum Kuruluşları: Yönetim, Yönetişim ve Gönüllülük*. Ekin Basım Yayın Dağıtım.

AKBAL, İ. (2017). *Sivil Toplum: Sivil Toplum Düşüncesi, Sivil Toplum Kuruluşları ve Kamu Yönetiminde Karar Alma Üzerine Etkisi*, Konya: Çizgi Kitabevi.

ASLAN, S. (2010). Sivil Toplum: Kavramsal Değişim ve Dönüşüm, Cilt:9, Sayı:33, ss. 188-212, Dicle Üniversitesi: *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*.

BEBBINGTON, A. & HICKEY, S. (2006). NGOs and Civil Society. *The Elgar Companion to Development Studies*, pp. 417-423. Edited by D.A. Clark.

BROWN, L. D. & MOORE, M. H. (2001). Symposium: New Roles and Challenges For NGOS, Accountability, Strategy, and International Nongovernmental Organizations. Harvard University, Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly, Vol. 30, No. 3, *Sage Publications*, pp. 572-574.

BUSBY, J. W. (2010). *Moral Movements and Foreign Policy*. University of Texas at Austin LBJ School of Public Affairs, New York: Cambridge University Press.

CLAPHAM, A. (2009). *Non-State Actors*, Graduate Institute of International and Development Studies.

- ÇEPEL, Z. Ü. (2006). Sivil Toplumun Avrupa Birliği Karar Alma Sürecine Katılımı: Avrupa Komisyonu ve Ekonomik ve Sosyal Komite Örnekleri. ss. 93-104, *Journal of Management and Economics Research*.
- DAVAADORJ, K. (2011). Voices of Non-Governmental Organisations on Education. International Public Policy at Columbia University, New York: *United Nations Headquarters DESA/NGO Branch*.
- DEMIROVIC, A. (1998). NGOs and Social Movements: A Study In Contrasts, *CNS*, 9, 3.
- EHRENBERG, J. (2022). *Sivil Toplum: Bir Fikrin Eleştirel Tarihi*. Çev.: Mehmet Doğan, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları
- GEMMILL, B. & BAMIDELE-IZU, A. (2002). The role of NGOs and Civil Society in Global Environmental Governance, *World Agroforestry Centre*.
- HEYWOOD, A. (2011). *Global Politics*. Palgrave Macmillan, New York: US St. Martin's Press LLC.
- Kamu-STK İstişaresine Dair İyi Uygulamalar Belgesi Uluslararası Deneyimler, Ekim 2018.
- KARAARSLAN, E., YORGAN, B., CİVELEKOĞLU, F., İKİZ, F. (2005). *Sivil Toplum Kuruluşları İletişim Platformu*: Ege Üniversitesi BİTAM, <http://www.siviltoplum.org.tr>. Erişim tarihi: 15.11.2022.
- KATZ, H. (2010). *Civil Society Theory: Gramsci*. In Anheier H.K and Toepler S. (Eds.), *International Encyclopedia of Civil Society*.
- KEANE, J. (2009). *Civil Society, Definitions and Approaches*. The University of Westminster, *W1T 3UW*, London.
- KILINÇ, E. (2019). Sivil Toplum Kuruluşlarında Liderlik. Bingöl: *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt/Volume: 9, Sayı: 18.
- LEWIS, D. & Kanji, N. (2009). *Non-Governmental Organizations and Development*. New York: Routledge.
- RANA, W. (2015). Theory of Complex Interdependence: A Comparative Analysis of Realist and Neoliberal Thoughts. Islamabad: *International Journal of Business and Social Science*, Vol. 6, No. 2, pp. 290-297.
- Report of the Task Force on Institutional Arrangements for Cooperation with Nongovernment Organizations. (2001). *ADB Cooperation with Civil Society Annual Reports*.
- ROSKIN, M. G., CORD, R. L., MEDEIROS, J. A., JONES, W. S. (2012). *Political Science An Introduction*. Twelfth Edition, Lycoming College: Pearson Education.
- SAĞLAM, M. T. (2020). Türkiye'de Sivil Toplumun Tarihi Gelişimi ve Sivil Toplumun Örgütlü Yapısı Olarak STK'lar, *Turkish Studies - Social*, 15(1), 591-610. <https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.39349>, Erişim tarihi: 12.11.2022.
- TALAS, M. (2011). Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye Perspektifi, *TÜBAR-XXIX*, ss. 387-401.
- TARROW, S. (2005). *The New Transnational Activism*. Cornell University: Cambridge University Press.
- TUNÇ, H. (1998). Türkiye'de Askeri Darbeler, Muhtıralar ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Tepkileri. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, ss. 125-164.
- UN Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future, (1987). Transmitted to the General Assembly as an Annex to document A/42/427 - *Development and International Cooperation: Environment*.

VAN DIJCK, M. F., De MUNCK, B. & TERPSTRA, N. (2017). Relocating Civil Society: Theories and Practices of Civil Society between Late Medieval and Modern Society. Social Science History Association, 41, pp. 1–17, *Social Science History*.

WERKER, E. & AHMED, F. Z. (2008). What Do Nongovernmental Organizations Do? *Journal of Economic Perspectives*, Volume 22, Number 2, pp. 73–92.

WILLETTS, P. (2011). *Non-Governmental Organizations in World Politics, The Construction of Global Governance*. Edited by Thomas G. Weiss and Rorden Wilkinson, US and UK: Routledge Global Institutions.

Working with ECOSOC: A NGOs Guide to Consultative Status, (2018). New York: *United Nations*.